Каткова Н.В. Визначення і класифікація зовнішніх факторів ефективності олійного виробництва в ринкових умовах господарювання / Н.В.Каткова // Науковий вісник Одеського державного економічного університету. – 2006. - №3. – С.14-23.

УДК 339.439

ВИЗНАЧЕННЯ І КЛАСИФІКАЦІЯ ЗОВНІШНІХ ФАКТОРІВ ЕФЕКТИВНОСТІ ОЛІЙНОГО ВИРОБНИЦТВА В РИНКОВИХ УМОВАХ ГОСПОДАРЮВАННЯ

*Н.В.Каткова**,** ст. викладач кафедри «Облік і аудит», Національний університет кораблебудування ім. адм. Макарова,м. Миколаїв*

Постановка проблеми. Виявлення напрямів підвищення ефективності олійного виробництва потребує визначення і класифікації факторів, які забезпечують ріст ефективності виробництва. Ефективність олійного виробництва залежить від багатьох факторів, які перебувають у тісному взаємозв'язку, що обумовлює їх не тільки відокремлений, але і комплексний вплив. Основні фактори можна визначити процедурою ідентифікації їх економічної сутності і подальшого дослідження їх впливу по сферам, напрямам, масштабам і ступеню впливу на показники ефективності.

Аналіз останніх досліджень. Питання класифікації та впливу факторів на ефективність переробки олійної сировини розглядали у своїх працях Абайдуллин В.К., Безгодкина М.В., Іонкин В.П., Лишаева Л.Н., Турчина Т.Н. [1], Дзюбак О. [5], Каретникова В.С., Кухта В.Г. [6], Паронян В.Х., Восканян О.С., Шленська Т.В [7], Фирсов Е.В. [8] та інші.

Результати досліджень. Фактори, які впливають на ефективність, можна класифікувати по їх об'єктивному змісту і характеру впливу на ефективність виробничої діяльності на зовнішні по відношенню до підприємства (екзогенні), на які воно не може впливати або його вплив не значний, і внутрішні (ендогенні), які визначають розвиток підприємства і є результатом його діяльності. Така загальна

класифікація дозволяє визначити джерело виникнення і сферу дії розглянутих факторів.

Виробництво олії представляє собою складну систему, поведінка якої залежить від багатьох факторів. В якості основних зовнішніх факторів ефективності нами визначені урожайність олійних культур, якість насіння, експорт насіння олійних культур, попит на олійну продукцію, наявність конкуренції чи монополії на виробництво олії, ціни і якість продукції конкурентів. В загальному вигляді залежність ефективності олійного виробництва від зовнішніх факторів можна представити наступною схемою (рис. 1, основні фактори ефективності виділені шрифтом).

Так, висока питома вага сировини в структурі виробничих витрат олійнодобуваючих підприємств визначає високе значення зовнішніх факторів ефективності, зокрема, що діють у сфері відтворення сировини. Тут можна виділити два основних фактора: урожайність олійних культур і якість насіння. У роки високих урожаїв ефективність олійного виробництва збільшується, оскільки зменшуються витрати праці й засобів на виробництво олійних культур, які становлять основну частину сумарних затрат на вироблення кінцевої продукції підкомплекса (тобто знижується ціна на насіння олійних культур).

Наприклад, багатий урожай соняшника в 2003 році дозволив з лишком покрити наявну на тот момент переробну спроможність української олійнодобуваючої промисловості і експортувати майже 1 млн.тонн. Ціни на насіння соняшника коливались від 850 грн/т до 950 грн/т. Значне збільшення обсягів переробки соняшника в Україні дозволило експортувати практично такі ж обсяги соняшникової олії і шроту. В той же час, через надзвичайно дощове літо 2004 року Україна зіштовхнулась з неурожаєм соняшника і надзвичайно низьку якість насіння. Валовий збір насіння склав біля 3,4 млн.тонн в вазі після доробки, що на 30% нижче порівняно з урожаєм попереднього року. В зв’язку з цим на насіння соняшника встановився максимальний рівень цін – до 1600 грн/т. Тому спостерігалось істотне зниження показників переробки насіння соняшника на промислових підприємствах до 2,9 млн.тонн, чи на 9% порівняно з попереднім сезоном, і ще більш різке зниження обсягів переробки на олійницях на 350-400 тис.тонн. Крім цього, в зв’язку

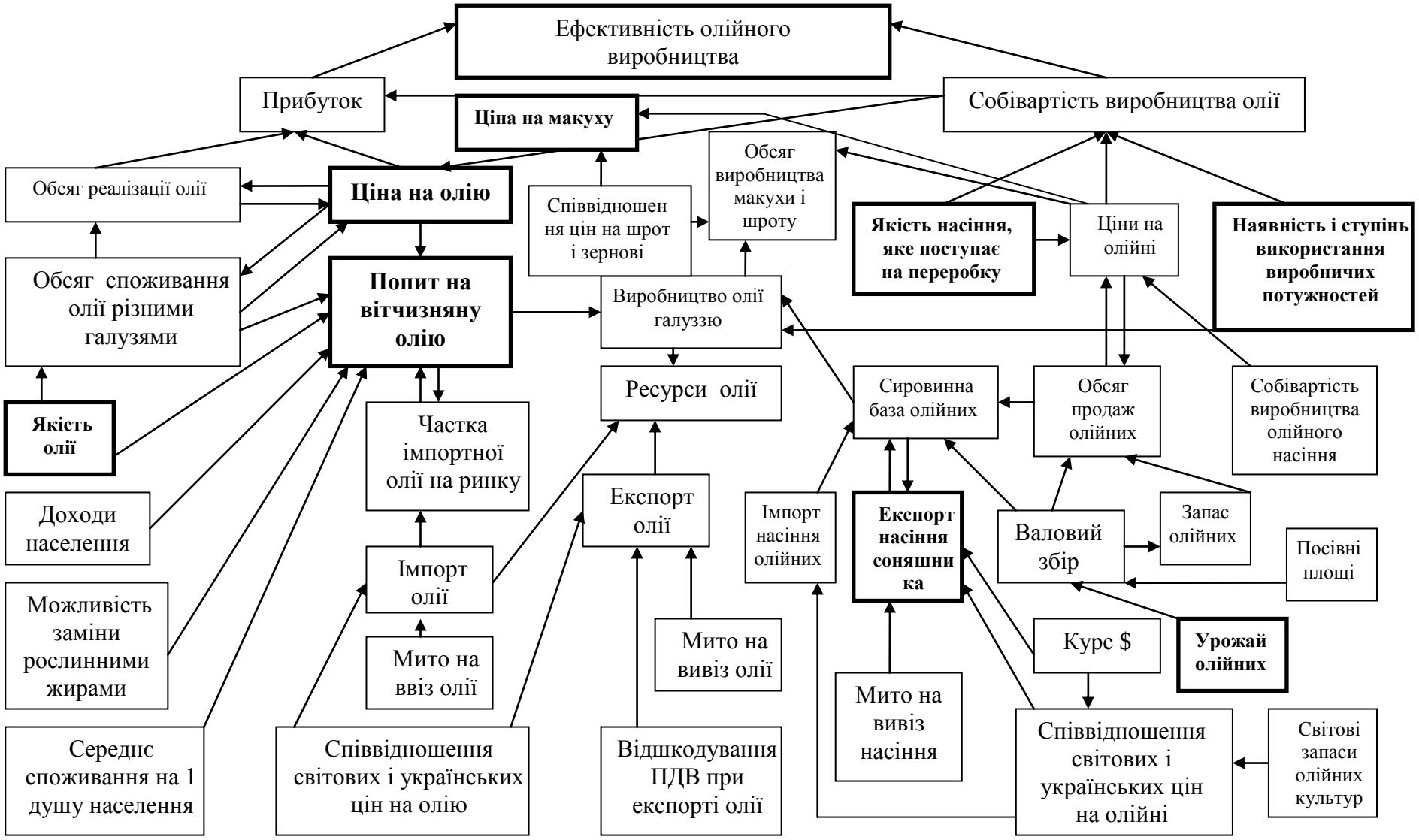

Рис. 1. Зовнішні фактори, які впливають на ефективність олійного виробництва

з тим, що внутрішні ціни на насіння знаходяться на більш високому рівні ніж світові, і якість насіння переважно не експортна, експорт насіння соняшника було незначним – 50-200 тис.тонн.

Поліпшення якості сільськогосподарської продукції, у даному випадку вихідної сировини, сприяє зниженню витрат сировини на одиницю кінцевого продукту, у результаті цього менше потрібно насіння, зменшується потреба в площах для їх оброблення і у виробничих потужностях для їх переробки. По специфічним особливостям виробництва олії витрати палива, енергії, допоміжних матеріалів в основному пропорційні масі переробляваної сировини, що підсилює вплив якості насінь на витрати виробництва, і, відповідно, підвищення його ефективності.

Так, наприклад, якість насіння соняшника характеризується олійністю (37-55%), вологістю (7-9%), ступенем засміченості (1-5%) і лузжистістю (20-25%) [3]. В таблиці 1 наведені баланс сировини і олії при найкращих і найгірших якісних параметрах сировини (за даними підприємства ВАТ «Одеський олійножировий комбінат»).

Таблиця 1

Баланс використання сировини, %

	Вихід прессової олії, %	Вихід екстракційної олії, %	Вихід шроту, %	Вихід лузги, %	Втрати вологи і інші сировинні втрати, %	Разом, %
Мінімальне розрахункове значення	30,59	9,81	41,78	15,98	1,84	100
Максимальне розрахункове значення	43,33	5,76	34,18	12,82	3,91	100

Найбільший вплив на вихід продуктів олійного виробництва оказує такий фактор якості сировини, як олійність насіння (див. табл.2).

Таблиця 2

Залежність виходу продуктів від олійності насіння соняшнику

Олійність насіння, %	Вихід				Сумарний вихід олії, %
	% пресової олії	% екстракційної олії	% шрота	% лузги	
43,21	32	9,69	41,29	14,16	41,69

43,5	32,37	9,62	40,97	14,16	41,99
44	33,01	9,49	40,42	14,16	42,5
44,5	33,65	9,36	39,87	14,16	43,01
45	34,296	9,23	39,32	14,16	43,526
45,5	34,93	9,1	38,77	14,16	44,03
46	35,58	8,975	38,22	14,16	44,555
46,5	36,22	8,846	37,67	14,16	45,066
47	36,86	8,71	37,13	14,16	45,57
47,5	37,5	8,59	36,58	14,16	46,09
48	38,14	8,46	36,03	14,16	46,6

Норма витрат насіння на 1 тонну олії може коливатись від 2 до 3 тонн в залежності від олійності насінь, що в свою чергу відобразиться на собівартості олії. Так, через значно нижчу олійність насіння соняшнику урожаю 2003 року порівняно з урожаєм 2002 року для виробництва 1366,8 тис.тонн олії довелось переробити на 249 тис.тонн (або на 8,4%) соняшникового насіння більше, ніж це було б при олійності його на рівні 2002 року.

Якість насінь сої характеризується вологістю (12%), ступенем засміченості (2%) і вмістом білка (не нижче 34%) [4]. В середньому, підвищення вологості чи засміченості сої на 1% тягне зменшення виходу олії на 1%. Вміст білка в сирій сої впливає на якість макухи: чим вище вміст білка в сирій сої, тим він більше і в макусі, тим вище її якість. В середньому, підвищення вмісту білка в сирій сої на 1% тягне підвищення вмісту білка в макусі на 1-2%.

Через несприятливі погодні умови літом 2004 року вміст білка в сирій сої склав 25-28%, в той час як за стандартами він повинен бути не нижче 34%. Через це підприємства отримували неякісну продукцію і змушені були її реалізовувати за зниженими цінами. Наприклад, підприємство ТОВ «Різолв» реалізовувало макуху з нижчим вмістом білку за цінами, які нижче ринкових на 20—25%.

При прийманні сировини поряд з такими показниками, як маса, вміст корисних речовин враховуються його засміченість і ступінь забруднення. Самозігрівання починається раніше й швидше протікає в насінній масі з більшим змістом вологи й сміттєвих домішок, що негативно позначається на якості продукції, надаючи їй неприємний запах.

Ступінь зрілості зібраної сировини впливає на його збереженість, а також на вихід і якість продукції. Сировина, яку зібрали рано, містить значну кількість спор цвілевих грибів, що викликає процеси самозігрівання. Кількість фосфатидів, що переходять у олію, залежить від ступеня недозрілості соняшникових насінь: чим більше недоспілими є насіння, тим більше в олії вміст вільних фосфатидів.

Певний вплив на збереження якості сировини оказує їх механічна цілісність. Так, при зберіганні в сухому приміщенні насінь високоолійного соняшника інтенсивність подиху завалених насінь у порівнянні з неушкодженими в 13-15 разів вище. Збереження якості насінь соняшника певною мірою залежить і від їх біологічної активності. Мертві насіння в умовах підвищеної вологості й температури більше ушкоджуються мікроорганізмами, чим життєздатні.

На кількість насіння, яке перероблюється олійними заводами, впливає і фактор експорту насіння.

Основною експортною олійною культурою є соняшник. Соняшник у світі вирощується обмежено. Усе світове виробництво соняшнику і соняшникової олії у структурі виробництва олій у світі займає лише близько 10%, і цей сектор олійного виробництва є важливим, тому соняшникове насіння є дуже привабливим для експорту. Але якщо його будуть вивозити високими темпами, то буде спостерігатись дефіцит сировини і переробники будуть не в змозі загрузити свої потужності. Експорт олійної сировини стримує ефективність розвитку олійної промисловості. Крім того, збільшення експорта насіння негативно відобразиться на експортному попиті на відчизняну соняшникову олію з боку інших країн.

Як показав виконаний аналіз, у 1998 - 1999 роках, маючи урожай соняшнику на рівні 2,2-2,5 мільйона тонн, через вивезення його (майже 40%) за межі України, ми змушені були для забезпечення потреб внутрішнього ринку імпортувати без сплати ввізного мита за окремими законодавчими актами партії сирої олії зарубіжного виробництва по 800 доларів США за тонну. Високі внутрішні ціни сприяли масовій контрабанді фасованої олії сумнівної якості. Рентабельність виробництва соняшникового нісіння на той час складала 19-21 відсотків, тобто сягала найнижчої позначки. Олієвиробні підприємства простоювали, третина з них збанкрутіла.

Що стосується ріпаку і сої, то слід зауважити, що ці культури вирощуються в Україні дуже обмежено, хоча саме ці культури на світовому ринку є приоритетними. Разом з тим, процент експорту ріпаку складає 40,0 – 61,0%, а експорт бобів сої має тенденцію до зростання, що пов'язано з підвищенням конкурентоспроможності української сої, оскільки в Україні не застосовуються генетично-модифіковані сорта сої (у 2004 році процент експорту склав 20,3%, тоді як у 2000році – 12,1%). [2].

Важливим фактором є попит на олійну продукцію на внутрішньому ринку. Частину виробленої олії споживає населення, частина поступає на переробку для отримання продукції харчового і технічного призначення (вона є сировиною для виробництва маргаринів, спеціальних кулінарних жирів, фарб, мастил, миючих засобів та ін.). В свою чергу попит на олію з боку промисловості залежить від цін на олію, якості олії, можливості заміни соняшникової олії альтернативними, зокрема тропічною олією. За останні п'ять років Україна утроїла імпорт пальмової олії. Пальмова олія з доставкою в Україну завжди дешевше соняшникової олії власного виробництва. При цьому тропічні олії імпортуються в Україну безмитно. Даже в роки, коли в країні збирається добрий урожай соняшника, імпорт тропічних олій теж збільшується. В 2004-2005 роках частка тропічних олій в загальному обсязі споживання рослинних олій склала 21%.

Попит на шроти олійних, як встановлено в процесі аналізу, дуже сильно залежить від наявності на ринку достатньої кількості фуражного зерна, яке має ціну, нижчу за шроти. Наприклад, станом на липень 2005 року ціна 1 тонни фуражної пшениці складала 420-460 грн., ячменю – 420-540 грн, кукурудзи – 310-350 грн., гороху – 520-600 грн. Тоді як 1 тонна соняшниково шроту коштувала 630-730 грн., соєвої макухи – 1650-1750 грн.

Зміна попиту у населення обумовлюється, в свою чергу такими факторами, як ціна і якість олії, середнє споживання олії на душу населення (в середньому в світі споживається близько 19 кілограмів олії на душу населення на рік; українські споживачі такого рівня не досягли через обмеженість купівельної спроможності), доходи населення, наявність імпортної олії на ринку (яка може бути вигіднішою за ціною і мати вищу якість) та ін.

Великий вплив на ефективність діяльності підприємств олійного підкомплексу АПК оказує такий фактор як загальна потужність переробних підприємств (наявність конкурентів). В Україні спостерігається постійне нарощування переробних потужностей олійнодобуваючих підприємств, що призведе до дефіцита насіння соняшника (табл.3). В 2004 році дефіцит насіння соняшника сягав 1,5 млн.тонн [9]. Такий стан справ скоріше за все призведе до того, що малі підприємства, які не мають ефективного платоспроможного власника, який зможе забезпечити підприємство сировиною, збанкрутіють і уйдуть з ринку. А інші підприємства не зможуть максимально загрузити свої потужності, що негативно відобразиться на ефективності їх діяльності.

Таблиця 3

Річна потужність по переробці насіння олійних в Україні, тис.тонн

Показники	2002	2004	2005*	2006*	2007*
Виробництво, тис.т	3487	3842	4200	4500	4800
В % до потужності переробки	95	71	65	58	63
Надлишок чи недолік пропозиції насіння, тис.т	-178	-1551	-2254	-3204	-2854
Разом	3665	5393	6454	7704	7654

*Прогноз

Враховуючи вищесказане ми пропонуємо наступну класифікацію зовнішніх факторів ефективності олійного виробництва (рис. 2).

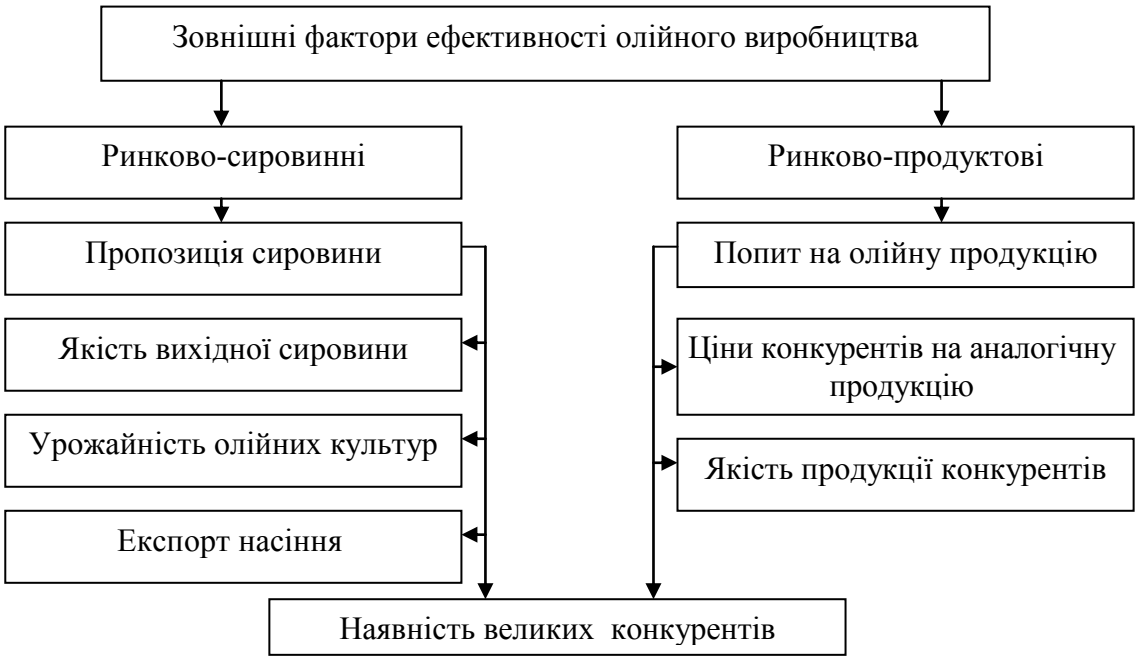

Рис. 2. Класифікація зовнішніх факторів ефективності олійного виробництва

Висновки. Таким чином, ефективність олійного виробництва залежить від багатьох факторів, які перебувають у тісному взаємозв'язку і обумовлюють їх комплексний вплив. В якості основних зовнішніх факторів ефективності нами визначені урожайність олійних культур, якість насіння, експорт насіння олійних культур, попит на олійну продукцію, наявність конкуренції чи монополії на виробництво олії, ціни і якість продукції конкурентів. Визначення факторів ефективності олійного виробництва дозволить виявити і обгрунтувати резерви підвищення ефективності олійного виробництва.

Література

1. Абайдуллин В.К., Безгодкина М.В., Ионкин В.П., Лишаева Л.Н., Турчина Т.Н. Моделирование динамики рынка маслосемян и продуктов их переработки // Масложировая промышленность. – 2002. - №3. – С.20-22.
2. Аналітична довідка про роботу олійно-жирового комплексу України за 2003/04 МР // Олійно-жировий комплекс. – 2004. - №3. – С. 6-12.
3. ГОСТ 22391-89: Подсолнечник. Требования при заготовках и поставках.
4. ГОСТ 17109-88: Соя. Требования при заготовках и поставках.
5. Дзюбак О. Конъюктура украинского рынка семян подсолнечника и продуктов их переработки // Олійно-жировий комплекс. – 2004. - №4. – С. 24-28.
6. Каретникова В.С., Кухта В.Г. Экономика и предпринимательство масложирового комплекса Украины: Учеб. пособие. – Харьков: НГУ «ХПИ», 2003. – 340с.
7. Паронян В.Х., Восканян О.С., Шленская Т.В. Основные научно-технические и стратегические направления развития масложировой отрасли // Пищевая промышленность. – 2004. - №8. – С.24-26.
8. Фирсов Е.В. Система факторов и резервов экономического роста производства масложировой продукции // Масложировая промышленность. – 2004. - №1. – С.12-14.
9. Ярмак А. Конкурентная среда масложировых предприятий Украины и России // Олійно-жировий комплекс. – 2004. - №4. – С. 35-37.